

מדריך לאבלים

Madrich Laavelim

Vägledning och andaktsbok
för sörjande
Morton H. Narrowe

©Morton H Narrowe

Den första utgåvan av denna bok har utarbetats
i samarbete med de judiska församlingarna i
Stockholm, Göteborg och Malmö,
1977

Redigering av andra utgåvan
Morton H. Narrowe
1998

**Till minne av min fader,
Morris Narrowe**

Innehåll

Förord	5
Inledning	6
Före begravningen	7
Kerija	8
Begravningen	8
Kadish	10
Kohanim	14
Shiva	14
Seudat havraa	14
I sorgehuset	15
Shivaregler	15
Helgdagarna	15
Försenat dödsbud	16
Shloshim	16
Sorgeåret	16
Jahrzeit	16
Matseva	17
Besök på begravningsplatsen	17
Mazkir	18
Exhumering	20
Chevra Kadisha	20
Slutord	21
För enskild läsning	22-29
Psalmer på hebreiska	30-38

Förord

Vi läser i psalm 23 i Psaltaren att Herren är vår herde som med sin käpp och stav ger människan tröst och stöd när hon vandrar i dödsskuggans dal. Judendomen finner detta stöd i Toran, den av Gud givna och inspirerande Läran, och i föreskrifterna om hur man betar sig i dödens närhet och hur man efteråt uttrycker sin sorg. Men dessa seder och bruk finns beskrivna i en mängd olika, tyvärr ofta svårtillgängliga skrifter. Författaren har därför gått igenom texterna för att göra materialet tillgängligt på svenska. Denna bok är alltså tänkt som ett hjälpmedel för den som vill sätta sig in i dessa traditioner och följa dem.

I Sverige har folk ofta mycket bristfälliga kunskaper i judiska ting. Även från myndigheternas sida hävdas ibland att judarna knappast har behov av någon egen begravningsplats utan bör vila bland alla andra på de allmänna begravningsplatserna. Då har man ju inte förstått att varje kultur har sina egna former för att symbolisera sina trosföreställningar. Judarna har till exempel sitt eget sätt att visa vördnad. De betäcker sitt huvud under bön. Och de skulle aldrig kunna tänka sig att begrava någon i synagogan på samma sätt som skett i kristna kyrkor. Man får aldrig beträda graven. En judisk grav skall bestå för evig tid och får alltså inte utplånas efter ett visst antal år. En judisk begravningsplats är inhägnad av en häck eller ett staket för att ange att detta är helgad mark.

I det sammanhanget bör man komma ihåg att de första judarna som kom till Sverige i slutet på 1700-talet först förvärvade en begravningsplats på Kungsholmen och bildade ett begravningsällskap (*Chevra Kadisha*) redan innan de över huvud taget ens grundat någon synagoga.

För att denna bok **Madrich Laavelim - vägledning och andaktsbok för sörjande** skall kunna bli till verklig nytta har de praktiska anvisningarna sprängts in bland de principiella reglerna. Sålunda tas frågor beträffande obduktion och kremering upp i samband med föreskrifterna om hur man hedrar den avlidne, och i avsnittet "Före begravningen" ges telefonlista till de olika begravningsällskapen. Likaså har de hebreiska texterna placerats i det sammanhang där de bör läsas, med ett enda undantag, nämligen de psalmer som läses under besök vid graven. Dessa har samlats i ett särskilt tillägg tillsammans med texter för enskild läsning.

Till slut vill jag rikta ett varmt tack till Jewish Chronicle's Publications, London, och till Dr H Rabinowicz för benäget tillstånd att citera vissa partier ur boken "A Guide to Life". Författaren står också i tacksamhetsskuld till Aron Bagg, Klaus Haendler, Harriet Jacobson, Lennart Kerbel, Herman Molvidson och Willy Salomon. För hjälp med den andra utgåvan av Madrich Laavelim vill jag rikta ett stort tack till Leopold Adler och Gunila Lefébure.

INLEDNING

Vörndnad för den avlidne

Enligt judendomen är människan skapad till Guds avbild (1 Mos. 1:27) och har därmed ett inneboende värde både i detta liv och efter döden. Denna uppfattning får konkreta uttryck i judendomens traditioner och föreskrifter. Två huvudprinciper ligger till grund för de lagar och sedvänjor som tillämpas vid dödsfall och sorg. Den första är *Kibud Hamet*, dvs vörndnaden för den avlidne, skyldigheten att låta hans stoft omhändertas på ett värdigt sätt och komma till evig vila i en *Kever Jisrael* på en judisk begravningsplats. Bland västvärldens judar är det sed att man före begravningen förrättar en enkel, värdig ceremoni i ett kapell - detta är också praxis inom de judiska församlingarna i Sverige.

Tröst åt de sörjande

Den andra principen är *Nichum Avelim*, dvs tröst åt de sörjande. Enligt judisk sed bör den församling den döde tillhört tillgodose de efterlevandes behov i religiöst och känslomässigt hänseende under den första, svåra tiden efter ett dödsfall. Detta är i första hand ett åliggande för begravningsällskapet (*Chevra Kadisha*) men kan också ske genom personliga insatser från vänner och bekanta.

Sorgeperioder

Som ett led i arbetet att hjälpa de sörjande återfå jämvikten och återvända till ett normalt liv föreskriver judendomen tre sorgeperioder efter begravningen med gradvis avtagande intensitet - nämligen *Shiva* (sju dagar), *Shloshim* (30 dagar) och sorgeåret. Denna sed härstammar huvudsakligen från Bibeln. I 1 Mos. 50:10 står det att Josef begrät Jakob i sju dagar och i 4 Mos. 20:29 att hela folket sörjde prästen Aron i 30 dagar. Detsamma berättas om Moses. I 5 Mos. 34:8 står det att han begräts av Israels barn. Sorgeåret infördes på talmudisk tid utan någon biblisk förebild. Sorgetiden omfattar tolv judiska månader sammanlagt, men inte heller efter sorgeårets utgång får man låta de hädangångnas minne falla i glömska.

Jahrzeit

Det måste hållas levande genom *Jahrzeit* (det årliga firandet av dödsdagen) och regelbundna besök vid graven. Man brukar även påminna om de avlidna i samtal med andra, vanligtvis då med tillägget *Alav Hashalom* "frid vare med honom", när det gäller en man, eller *Aleha Hashalom*, när det gäller en kvinna. Lika vanligt är uttrycket *Zichrono Livracha* (eller i feminin form *Zichrona Livracha*, vilket betyder "må hans (hennes) minne bli till välsignelse". Om en from och rättskaffens människa säger man *Zecher Tsadik Livracha*: "Må minnet av den fromme bli till välsignelse".

Föreskrifterna om *Kibud Hamet*, vörndnad för den avlidne, har fått en sträng tolkning av judendomens lärare. Det är sålunda ej tillåtet att äta i det rum där den avlidne vilar eller att där samtala om vardagliga ting som inte rör den bortgångne. Om möjligt bör den döde ej lämnas ensam, inte ens på sabbaten. Under vakan brukar minst två av de närvarande läsa högt ur Psaltaren.

Obduktion och kremering

Samma princip ligger bakom judendomens avvisande inställning till obduktion, som uppfattas som en kränkning av en varelse skapad till Guds avbild dvs "Själens är din och kroppen är

också din". Obduktion kan dock medges på begäran av myndigheterna eller vid fall då den enligt experterna kan tjäna vetenskapen och kanske en gång i framtiden rädda människors liv. Även kremering förbuds i judisk lag. Talmud uppfattar eldbegängelse som ett hedniskt bruk och som ett avsteg från orden i 1 Mos. 3:19: "Av jord är du kommen, till jord skall du åter bli". Även om kremering alltså inte är officiellt godkänd har ändå enstaka ortodoxa rabbiner, exempelvis *rabbin Isaac Spector* (1817-1896), tillåtit nedsättning av urnor med askan efter kremerade stoft på en judisk begravningsplats.

I Sverige upplåter de judiska församlingarna platser för urngravar och i Stockholm och Malmö har särskilda områden reserverats för detta ändamål. I Stockholm, Göteborg och Norrköping får stoftet efter en icke judisk avliden begravas i en familjegrav bredvid en judisk kontrahent. Däremot betraktas en döpt jude som icke-jude, vilken - om det inte föreligger särskilda skäl, exempelvis giftermål med en medlem i någon judisk församling - ej får begravas på en judisk begravningsplats.

Tidigare var det praxis att, utan ceremoni, begrava ett foster eller ett barn som dött före 30 dagars ålder i en omarkerad grav. Numera diskuterar ledande konservativa, liberala och ortodoxa rabbiner världen över lämpligheten i att ändra på denna tradition, eftersom barndödlighet är försumbar i vår tid.

FÖRE BEGRAVNINGEN

Dödsfallet anmäles till begravningsällskapet i den judiska församlingen på platsen eller till närmast liggande sådan. Telefonnummer till dess representant finns i församlingens almanacka:

Stockholm:	08/587 858 066
Göteborg	031/17 72 45
Malmö	040/611 84 60

Det lokala begravningsällskapet vidtar alla förberedelser och ombesörjer ceremonierna under själva begravningsakten. Dess medlemmar tjänstgör också som frivilliga bärare av kistan. Vid samtal med begravningsällskapets representant diskuteras jordfästningens utformning och eventuella önskemål från de sörjandes sida. Samtidigt får de upplysning om vilka officiella handlingar som erfordras innan begravningen kan äga rum, och även hjälp med att anskaffa dessa om några särskilda problem skulle uppstå.

Vid kontakter med församlingen bör familjen eller den som företräder de sörjande sammanträffa med rabbinen eller den person som skall vara officiant vid begravningen för att ge honom upplysningar som kan användas vid utarbetandet av hans tal, om ett sådant skall hållas. Officianten har kanske aldrig, eller bara helt flyktigt, träffat den bortgångne under hans levnad och han måste därför informeras om viktiga händelser och egenskaper hos personen i fråga av någon som känt den avlidne väl. Man får också då diskutera eventuella andra tal, som ibland kan komma ifråga. Vidare bör rabbinen underrättas om den avlidnes hebreiska namn, så att detta kan läsas högt medan kantorn sjunger *El Male Rachamim* under begravningen.

Begravning så snart som möjligt

Enligt Talmuds tolkning av 5 Mos. 21:23, där det står "Du skall begrava honom samma dag", bör begravningen äga rum så snart som möjligt. Enda tillfället när den får uppskjutas är om

obduktion måste äga rum eller om de närmast sörjande är bosatta på avlägsna orter, eller om det annars föreligger några tvingande skäl till uppskov.

Naturligtvis är det förbjudet att förrätta begravning på sabbaten eller den första dagen av en judisk helg. Även om jordfästning kan tillåtas på andra dagen undviks den dock i vanliga fall, eftersom man inte vill överträda övriga med helgen förbundna bestämmelser genom att begagna sig av fortskaffningsmedel, elektricitet och dylikt.

Under tiden mellan dödsfallet och jordfästningen hämtas stoftet av Chevrans representanter och förberedes för begravningen vilket sker på samma sätt för alla, eftersom vi alla är lika inför döden. Förberedelserna utgörs av *Tahara*, tvagning, *Tachrichim*, svepning i enkla vita begravningskläder och nedläggning i en enkel omålad träkista.

Under den dödes huvud brukar man om möjligt placera en påse med jord från Israel, det heliga landet. Judiska män ikläds den *Talit*, bönemantel, de burit i synagogan, dock med en av skådeträdnarna, *Tsitsijot*, borttagen på ett ställe så att bönemanteln inte längre är brukbar för religiösa ändamål. Detta skall symbolisera att den döde nu är befriad från alla jordiska plikter i religiöst hänseende.

Innan begravningen har ägt rum kallas den sörjande för *Onen*. Sorgetiden före jordfästningen benämns *Aninut*. Eftersom den sörjande är upptagen av begravningsförberedelser och nedbruten av sorg är han befriad från många religiösa bud. Han är exempelvis inte förpliktad att läsa de dagliga bönerna eller lägga *Tefilin*. Däremot bör han gå i synagogan på sabbaten eller *Jom Tov*, om krafterna medger det. Han får inte arbeta, om det inte är absolut nödvändigt, och begravningen bör inte fördröjas av de dagliga sysslorna. En *Onen* bör inte heller raka sig, använda kosmetika eller ha äktenskapligt umgänge.

I rummet med den avlidnes stoft skall det helst brinna ett ljus. Detta ljus bör placeras vid huvudgården och förbli där tills begravningen ägt rum. Men det får inte tändas på sabbaten, om döden inträffar då. I så fall skall man vänta tills efter *Havdala-bönen* vid sabbatens slut.

Man brukar täcka över alla speglar i sorgehuset eller vända dem mot väggen. Det finns olika förklaringar till detta bruk. En del anser att det uppstått för att de sörjande inte skall förvillas av tanken på sitt utseende eller bli störda under bönen vid gudstjänsterna i hemmet under *Shiva-veckan*.

De sörjande skall ostört få ge utlopp åt sin smärta, och därför bör endast anhöriga och nära vänner besöka dem före begravningen. Alla andra har tillfälle att visa sitt deltagande under den följande sorgeveckan, då familjen sitter *Shiva*.

KERIJA

Enligt föreskrifterna i lagboken *Shulchan Aruch* skall *Kerija*, dvs sönderrivandet av kläder som uttryck för djup sorg, ske före begravningen vid den tidpunkt då döden inträffar. Nu för tiden är det dock ganska vanligt att *Kerija* företas före ceremonin i kapellet eller vid graven i samband med jordfästningen.

Eftersom alla föreskrifter i samband med sorgen över avlidna gäller en fader, moder, son, dotter, bror, syster, man och hustru skall man företa *Kerija* för dessa. Enligt ortodox sed görs revan uppifrån och ned (inte från sida till sida) på vänstra delen av klädesplagget, dvs närmast hjärtat om det är en förälder som sörjs, och på högra sidan i fråga om andra. Man gör det stående med orden:

בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם דִּין הָאֵמֶת

Baruch ata adonaj elohenu melech haolam dajan haemet
Lovad vare Du, Herre, vår Gud den sanne Domaren.

Dessa kläder bäres sedan under *Shiva-veckan* utom vid sabbat eller helgdagar, då även de sörjande bör iföra sig rena kläder. Man företar inte *Kerija* på en sabbat eller helgdag utan väntar tills efter *Havdala-bönen* vid sabbatens slut.

I Sverige förekommer *Kerija* ganska sällan inom de judiska församlingarna. I Malmö och Norrköping gör man vid dessa tillfällen en reva i det plagg man har på sig på samma sätt som ortodoxa judar i Stockholm har för sed. Bland liberala judar utförs ceremonin genom att man gör en reva i ett svart band som bäres under *Shiva-veckan*, ibland även under längre tid.

BEGRAVNINGEN

Att ledsaga den döde (*Halvajat Hamet* - därifrån ordet *Levaja*) är ett av judendomens viktigaste bud, eftersom det samtidigt ses som en gärd av aktning för den bortgångne och en tröst för de sörjande. I Stockholm, Göteborg och Malmö är begravningsakten uppdelad i två avdelningar - varav en äger rum i kapellet och en vid graven. I Norrköping som saknar kapell, försiggår ceremonin helt i det fria.

I kapellet

I kapellet inleder kantorn med *El Male Rachamim* som åhöres stående. Namnet på den avlidne infogas i texten. (Om man inte tidigare har meddelat hans hebreiska namn bör man göra det till Chevrans föreståndare före begravningen). Därefter brukar officianten läsa några avsnitt ur Bibeln och hålla ett kort tal. I Stockholm avslutas ceremonin i kapellet med en svensk bön med samma innehåll som *Tsiduk Hadin* (ortodoxa judar läser *Tsiduk Hadin* vid graven). Denna bön innebär att man - om än med smärta - fogar sig i Guds beslut, och bönen avslutas därför med Jobs ödmjuka ord: "Herren gav och Herren tog - prisat vare Herrens namn, nu och i all evighet". Om det inte hålls ytterligare några tal, reser sig alla närvarande medan bärarna från *Chevra Kadisha* för ut kistan ur kapellet. Alla ledsagar den döde till graven och tar ett sista farväl. Vid eldbegängelse äger detta avsked vanligen rum i kapellet.

Vid graven

På en vardag läses psalm 91 på väg till graven, och man brukar stanna tre gånger under läsningen av bönen. Vid särskilda tillfällen läses psalm 16 och då är det brukligt att tåga direkt till graven utan avbrott. I Stockholm är det tillåtet för alla gäster, manliga såväl som kvinnliga, att delta i ceremonin genom att kasta tre skovlar mull på kistan i graven. En del kvinnor föredrar att behålla den gamla seden och framför istället en tyst hälsning vid graven eller

kastar kanske ner en blomma. Man brukar aldrig överlämna den spade, som kommer till användning, direkt till nästa begravningsgäst utan lägger eller kastar den på marken.

När de sörjande går fram till graven bör de undvika att beträda gravarna där omkring. Man får nämligen aldrig - enligt judisk tradition - beträda de dödas viloplats. Härav kommer föreskriften att alla gravar skall vara tydligt utmärkta.

När alla sörjande tagit avsked övertäcks kistan helt med jord (i ortodoxa kretsar brukar männen skyffla igen graven fullständigt), och deltagarna stiger fram för att läsa *Kadish*, oftast under kantorns ledning. Under de vintermånader då marken är hårt frusen och man befärrar att kistan kan spricka, täcks den över med grannis. I Stockholm sker detta före läsandet av *Kadish*.

Traditionella judar brukar läsa en speciell *Kadish* (se sid 10) men vanligtvis läses *De sörjandes Kadish* (se sid 11). Tidigare lästes *Kadish* vanligen i kapellet, men i Stockholm, Göteborg och Malmö sker det nu vid graven. En ceremoni som övergivits i Stockholm och Göteborg men som kanske borde införas igen är att begravningsgästerna står på två led och talar tröstens ord till de närmast sörjande när de passerar förbi efter begravningens slut. Därvid uttalas samma ord som förekommer vid besöken i sorgehuset under *Shiva-veckan*.

Hamakom jenachem otcha (fem. otach, plur. etchem) betoch shear avelej tsijon vijerushalajim

Den Evige tröste dig (eder) bland alla dem som sörjer över Sion och Jerusalem.

Före avfärden från begravningsplatsen tvår man sina händer. I Stockholm liksom i Göteborg och Malmö finns det en vattenbehållare utanför kapellet, däremot inte i Norrköping. Samtidigt läser man ur Jesaja 25:8

Bila hamavet lanetsach umacha Adonaj Elahim dima meal kol-panim, vecherpat amo jasir meal kol- haarets ki Adonaj diber.

Han skall för alltid göra döden om intet. Och Herren den Evige, skall avtorka tårarna från alla ansikten och taga bort sitt folks smäleik överallt på jorden. Ty så har Herren talat.

Innan man lämnar begravningsplatsen repar man av litet gräs (i vissa länder och församlingar kastar man det bakom sig) och läser psalm 72:16.

Vejatsitsu meir keesev haarets.

De som vaknar skall blomstra som jordens gräs.

På vintern då det inte finns något gräs tar man upp en handfull jord och läser psalm 103:14:

Minns att vi är stoft.

Begravningsgästerna bör bära mörka kläder samt huvudbonad. Kvinnorna behöver inte ha slöja. De närvarande bör ha i minnet att de befinner sig på en begravningsplats för att ta avsked av en vän eller nära anhörig och iaktta ett värdigt uppträdande. Frågan om blommor skall förekomma vid en judisk begravning har diskuterats i många år. Här skiljer sig bruket i olika länder, men de flesta auktoriteter motsätter sig denna sed. Judendomen lär att döden

utplånar skillnaden mellan rik och fattig, en judisk begravning bör alltså kännetecknas av enkel värdighet.

Donationer

I Sverige försöker begravningssällskapen begränsa blomsterskörden och rekommenderar istället de sörjande att be dem som vill hedra den döde skänka en summa till välgörande ändamål. Detta brukar vanligen anges i dödsannonsen.

I detta sammanhang bör man understryka att judendomen ser ett samband mellan **Tsedaka**, välgörenhet, och det eviga livet. I Ordspråksboken 11:4 försäkras enligt judisk tolkning att "goda gärningar räddar från döden", och därför är det brukligt att donera en summa pengar till den avlidnes minne. I bönen *El Male Rachamim* ber man Herren ihågkomma den bortgångne, eftersom de anhöriga vill hedra hans minne genom att skänka ett bidrag till *Tsedaka*. Stöd för denna sedvänja har rabbinerna funnit i psalm 41:2, där det står: "Säll är den som låter sig vårda om den arme, honom skall Herren hjälpa på olyckans dag". "Olyckans dag" tolkas här som dödens dag.

KADISH

Begravningen avslutas med *Kadish* vid graven eller i kapellet. Ofta, speciellt hos ortodoxa judar, läses den s k *Kadish Leitchadata*, som liknar *De sörjandes Kadish* men inleds på följande sätt:

Jitgadal vejitkadash sheme raba.
Bealma di hu atid leitchadata uleachaja
metaja uleasaka jathon lechajej alma
ulemivne karta di jerushlem ulshachlala
hechele begava ulemekar palchana
nuchraa min ara velaatava palchana
di-shmaja leatre vejamlisch kudsha
berich hu bernalchute vikare.
Bechajechon uvejomechon uvechajej dechol
bet Jisrael baagala uvizman kariv veimru Amen.
Jehe sheme raba mevarach lealam ulealme almaja

Fortsättningen (Jitbarach osv) är likadan som i *De sörjandes Kadish*.

I alla judiska församlingar i Sverige läser man oftast även den vanliga *Kadish Jatom* vid graven. Den följer här nedan liksom *Kadish Derabanen*, som läses efter att man med Minjan har studerat ett Bibel- eller Talmudavsnitt under *Shiva-veckan* i hemmet och under sorgeåret i synagogan.

Transkription av Kadish för sörjande

Jitgadal vejitkadash sheme raba, bealma divra chirute, vejamllich malchute
bechajechon uvejomechon, uvechajej dechol bet Jisrael, baagala uvizman kariv
veimru: Amen

Jehe sheme raba mevarach lealam ulealme almaja.

Jitbarach vejishtabach vejitpaar vejitromam vejitnase, vejithadar vejitale vejithalal
sheme dekudsha berich hu,
leela min kol birchata veshirata, tushbechata venechemata daamiran bealma veimru:
Amen.

Jehe shlama raba min shemaja vechajim alenu veal kol Jisrael veimru: Amen.

Ose shalom bimromav, hu jaase shalom alenu veal kol Jisrael veimru: Amen.

.Transkription av Kadish Derabanan

Jitgadal vejitkadash sheme raba, bealma divra chirute, vejamllich malchute
bechajechon uvejomechon, uvechajej dechol bet Jisrael, baagala uvizman kariv
veimru: Amen

Jehe sheme raba mevarach lealam ulealme almaja.

Jitbarach vejishtabach vejitpaar vejitromam vejitnase, vejithadar vejitale vejithalal
sheme dekudsha berich hu,
leela min kol birchata veshirata, tushbechata venechemata daamiran bealma veimru:
Amen.

Al Jisrael veal rabanan veal talmidehon

veal kol talmide talmidehon

veal kol man deaskin beorajta

di veatra haden vedi bechol atar vaatar

jehe lehon ulechon shelama raba china

vechisda verachamin vechajin arichin

omezona revicha ufurkana min kodam

avuhon di vishemaja veara veimru:Amen.

Jehe shlama raba min shemaja vechajim

alenu veal kol Jisrael

veimru: Amen.

Ose shalom bimromav, hu jaase shalom alenu veal kol Jisrael veimru: Amen.

Kadish är en bön för att helga Guds namn. Den har så småningom kommit att sammanbindas med döden. Den nuvarande texten härstammar från den gaoniska perioden (ca 800 år e v t), men seden att läsa *Kadish* efter studiet av Toran är något äldre. Inte förrän på 1100-talet användes bönen i samband med döden. Att så skedde berodde kanske på en omtolkning av Talmud (Shabbat 119B) där det står att den som läser ”*Amen, jehe sheme raba mevarach lealam ulealme almaja*” ”Amen, hans stora namn vare välsignat i evighet och i evigheternas evighet”, finner välbehag hos Herren. Enligt *Halacha*, den judiska lagen, är det just denna rad som är viktigast i *Kadish*. Den sörjande skall läsa bönen högt och få svar från församlingen, som lovprisar Guds namn, rike och vilja.

Kadish är skriven på arameiska, som var det judiska folkets talspråk under en lång tid. Det tyder på att bönen har ett folkligt ursprung. I början var det endast föräldrar, som sönerna läste *Kadish* över, men så småningom användes bönen även i fråga om andra anhöriga. Rabbin H Rabinowicz skriver följande i sin bok "A Guide to Life":¹

Nu för tiden läser man *Kadish* över nära anhöriga, far och mor, hustru och syster och bror samt även son och dotter, om dessa ej själva har någon egen son som kan läsa bönen. Barnbarn får läsa *Kadish* över sina far- och morföräldrar och elever över sina lärare. Om den sörjandes föräldrar är i livet skall han ej läsa *Kadish* över annan anhörig. Om den avlidne saknar barn eller annan släkt kan en utomstående - förutsatt att han är en gudfruktig man - ges uppdrag att läsa *Kadish* över högst två personer samtidigt.²

Bland rabbinska auktoriteter anses allmänt att döttrar inte får läsa *Kadish* i synagogan inte ens om det saknas söner i familjen.³

Men om en dotter vill hedra sin döde far bör hon uppmärksamt följa läsningen av *Kadish* och innerligt svara med ett "Amen". Det betraktas då som om hon själv läst *Kadish*, och då har hon alltså fullgjort *Mitsvan*, budet. Det bör framhållas att en del rabbiner ej haft något emot att döttrar läst *Kadish-bönen*. Sålunda läste den berömda chassidiska kvinnan Channa Rachel (1815-1892), "Jungfrun av Ludomir", som var enda barnet, *Kadish* till minne av sin far, Monesch Werber-macher.

I Stockholm får kvinnor läsa *Kadish* vid graven och i Stockholms stora synagoga får de stå med de manliga bedjande och läsa *Kadish* i mittgången.

Kadish läses tre gånger om dagen i elva hebreiska månader, alltid tillsammans med en *Minjan*. På *Jahrzeitdagen* deltar de sörjande i de dagliga gudstjänsterna och även då läses *Kadish* till den bortgångnes minne.

Kadish bör inte läsas vid enskilda andaktsstunder utan endast tillsammans med en *Minjan*. I 3 Mos. 22:32 står det skrivet: "Jag vill bli helgad bland Israels barn". Denna vers tillämpas enligt traditionen på *Kadish* och några andra böner, som förhålligars Guds namn och rike. De sörjande bör sålunda försöka att närvara vid de vardagliga gudstjänsterna och inte bara på sabbaten och helgdagarna.

En modern ortodox rabbin skrev apropå *Kadish-läsningen*: "Det har blivit sed att betala en from man för att läsa *Kadish*, om den bortgångne inte själv har några söner. Detta bör man dock inte göra om han efterlämnar någon son. Det är bättre att sonen själv läser *Kadish* även om det bara sker en gång om dagen, än att en utomstående läser den hundra gånger

KOHANIM

Enligt de bibliska föreskrifterna är ett lik huvudorsaken till rituell orenhet. Avkomlingarna till prästen Aron fick därför inte vistas under samma tak som en död, inte ens en döende enligt 3

---

¹ Se sid 87-88, Jewish Chronicle's Publications, 1969

² Greenwald, sid 376, i Nodah Bejehudas namn, Orach Chajim 8

³ Beer Hetev, Orach Chajim, sid 132

Mos. 21:1 och 2: ”... En präst får inte ådraga sig orenhet genom någon död bland sina fränder utom genom sina närmaste blodsförvanter.....”

Dessa lagar efterlevs fortfarande av ortodoxa *Kohanim* (av präststam). Men Toran påbjuder även *Kohanim* att ådraga sig rituell orenhet genom att delta i förberedelserna och närvara vid begravningen av en bortgången moder, fader, hustru, son, dotter, bror eller ogift syster. Enligt ortodox sed måste de dock i alla andra fall undvika att ens besöka en begravningsplats, om inte speciella åtgärder vidtagits.. Därför finns det också särskilda rum för *Kohanim* i många kapell, och dessa rum har inte samma tak som kapellet i övrigt. På de flesta judiska begravningsplatser är det också vanligt med breda vägar, eftersom *Kohanim* inte får komma närmare graven än 4 alnar - ca 2 meter. Dessa regler gäller dock endast män. En dotter eller hustru till en *Kohen* får delta i begravningar eller besöka begravningsplatser precis som alla andra.

SHIVA

Den intensivaste sorgeperioden följer efter begravningen och den varar i sju dagar. (Ordet *Shiva* betyder sju). Under *Shiva-veckan* brukar familjen samlas i den avlidnes hem. Begravningsdagen räknas då som den första dagen. På den sjunde dagen behöver de sörjande endast stanna en timme i sorgehuset. Trots att man inte sitter *Shiva* på sabbaten räknas denna som en av de sju dagarna.

De sörjande brukar sitta på låga pallar. Enligt vissa traditioner gäller detta endast fram till solens nedgång. Under *Shiva-veckan* upphör man med sina dagliga sysslor. Om man av olika skäl inte kan samlas i den avlidnes hem är det också tillåtet för de anhöriga att sitta *Shiva* någon annanstans, ja, var och en kan t o m göra det i sitt eget hem. Under alla förhållanden bör dock de sörjande med Chevrans hjälp anordna gudstjänst med en *Minjan* varje dag så att man kan läsa *Kadish* över den avlidne. Om även detta är omöjligt, bör familjemedlemmarna besöka synagogan och delta i de offentliga gudstjänsterna på vardagarna och omedelbart därefter återvända till sorgehuset för att fortsätta att sitta *Shiva*.

Vid återkomsten från begravningsplatsen bör de anhöriga tvaga sina händer före inträdet i sorgehuset, om detta inte redan är gjort. I hemmet tänds ett *Shiva-ljus*, som sedan skall brinna hela veckan. Detta utgör en ersättning för det ljus, som tänds omedelbart efter dödens inträde och sedan får brinna tills begravningen är över (se sid 8). En sörjande som inte tillbringar natten i sorgehuset bör tända ett ljus i sitt eget hem. Alla speglar täcks över, om detta inte redan är gjort. Man tar av sig skorna och tar på sig tofflor. Männen bör undvika att raka sig och kvinnorna får inte använda kosmetika.. Äktenskapligt umgänge är förbjudet under denna tid. De sörjande bör också avstå från sina vardagliga sysslor om de inte hindras av tvingande skäl. (Som exempel nämner rabbinerna ekonomiskt nödläge). I så fall kan *Shiva* förkortas till tre dagar, men sörjandet bör fortsättas på kvällen efter arbetet. När *Shiva-veckan* nått sitt slut reser sig alla från sina sorgeplatser och lämnar huset tillsammans, som ett tecken på att de är beredda att återgå till ett normalt liv.

SEUDAT HAVRAA (TRÖSTENS MÅLTID)

Enligt gammal tradition bör goda vänner och grannar laga en lätt måltid åt de sörjande vid återkomsten från begravningsplatsen. Talmud säger: "En sörjande får inte äta sin egen mat vid första måltiden efter begravningen". Därför bör andra förbereda en måltid och på så sätt ge uttryck åt sin medkänsla. Den består oftast av smörgåsar, bullar eller kokta ägg. Salt bör inte finnas på bordet.

Observera skillnaden mellan denna enkla måltid och de stora begravningskalas som kan förekomma i icke-judiska kretsar. *Seudat Havraa* är enbart avsedd för familjen och de närmaste vännerna. Under *Shiva-veckan* bör de efterlevande få besök av vänner och nära bekanta som behövs för en *Minjan* eller kan samtala med de sörjande. På många håll brukar de besökande ha med sig runda föremål, frukt o dyl. Somliga uppfattar detta som en symbol för evigheten, medan andra menar att bruket härleder sig från föreställningen att de bittra dagarna under sorgeveckan skulle kunna mildras av en söt frukt.

I SORGEHUSET

Många tror att man inte får tala om den avlidne vid *Shiva-besöket*. Men detta är just vad man bör göra. Familjen kan finna tröst i att höra om den bortgångnes ädla karaktär och goda gärningar. Enligt traditionen brukar de besökande inte hälsa först eller inleda samtalet med de sörjande, men detta bedöms bäst goda vänner emellan. Vid avskedet från de sörjande säger man åter de tröstens ord som uttalades på begravningsplatsen:

Hamakom jenachem otcha (etchem) betoch shear avelej tsijon vijerushalajim.
Den Evige tröste dig (eder) bland alla dem som sörjer över Sion och Jerusalem.

ANDRA SHIVAREGLER

Nu för tiden är det brukligt att den sörjande bär *Tefilin* under morgongudstjänsten på *Shiva-veckans* andra dag, men han bör inte leda en offentlig gudstjänst som förbedjare på sabbaten eller *Jom Tov*, om någon annan kan åta sig denna uppgift. Under *Shiva-veckan* får han inte gå fram till Toran, även om han skulle vara den ende närvarande Kohen eller Levi.

Ett bröllop som skulle ha ägt rum under *Shiva-veckan* måste uppskjutas till efteråt. Om man ännu inte hunnit vidta några förberedelser, skall bröllopet hållas först efter *Shloshim* (30 dagar). Om en sörjande är sjuk och inte orkar sitta *Shiva* bör han göra det efter sitt tillfrisknande. Om hans sjukdom varar över hela *Shloshim* behöver han inte alls sitta *Shiva*.

HELGDAGARNA

Eftersom det står i Toran (5 Mos. 16:14): "Och du skall glädja dig vid denna din högtid" så bör man enligt rabbinernas bestämmelser i Talmud inte sitta *Shiva* på *Jom Tov*. Om man gjort det under minst en timma före helgens inträde anses förpliktelsen uppfylld och man behöver

alltså inte fortsätta därmed. Om begravningen äger rum under *Pesach* eller *Sukot-veckans* första dag räknas helgens sista dag som *shiva-veckans* första dag och första vardagen följaktligen som dess andra dag. *Seudat Havraa*, den tröstemåltid som äger rum efter begravningen, skall förberedas av goda vänner och grannar under *Pesach* och *Sukot-veckan* även om de sörjande inte sitter *Shiva* då.

Om *Shiva-veckan* inletts före *Rosh Hashana* behöver man ej fortsätta efter helgen. *Shloshim* däremot gäller ända fram till *Jom Kipur*. Även *Jom Kipur* och *Sukot* avbryter *Shiva-veckan* och påverkar *Shloshim*. Efter *Sukot* som är en dubbelhelg (*Sukot* och *Shemini Atseret*) kvarstår endast åtta dagar av *Shloshim-perioden*. Efter *Pesach* och *Shavuot* reduceras *Shloshim* till endast 15 återstående dagar. *Purim* och *Chanuka* räknas däremot inte som helgdagar i detta sammanhang. De sörjande bör besöka synagogan på *Purim* för att lyssna till *Megilat Ester* men annars innebär dessa dagar inget undantag från de allmänna regler som gäller vid *Shiva* och *Shloshim*.

FÖRSENAT DÖDSBUD

Om dödsbudet når en anhörig efter det att övriga familjemedlemmar redan inlett sin *Shiva-vecka* bör han resa till sorgehuset och förena sig med dem. Om han är ensam, skall han räkna den dag som dödsbudet kom som *Shiva-veckans* första dag. I de fall då underrättelsen når honom först efter *Shloshim* skall han inte sitta *Shiva*. Det räcker om han sitter med avtagna skor en timme på en låg pall. Han måste dock läsa bönen *Baruch Dajan Haemet* och göra en reva i sina kläder, om han förlorat någon av sina föräldrar.

SHLOSHIM (TRETTIO)

Shiva räknas som en vecka av *Shloshim-perioden*. Men även om de sörjande får återgå till sitt arbete efter *Shiva-veckans* slut, är det brukligt att de avstår från allt slags nöjesliv och inte deltar i bröllop eller andra festligheter. Man bör inte heller klippa håret under *Shloshim*.

De flesta rabbiner anser också att de sörjande bör avstå från att lyssna på musik under sorgeåret. Den som yrkesmässigt utövar musik eller exempelvis i sin egenskap av rabbin måste närvara vid ett bröllop, jämställs enligt *Halacha* med sörjande föräldrar, som ju får delta i en son eller dotters bröllop under *Shloshim*. En änka får inte gifta om sig förrän tidigast 90 dagar efter makens frånfalle. En änking måste vänta tills minst tre helger förflutit.

SORGEÅRET

Shloshim omfattar en månad av sorgeåret, som varar i tolv hebreiska månader - även under skottår. Det hålles endast vid föräldrars frånfalle och kallas helt enkelt för *Avelut* (sorg). De tolv sorgemånaderna räknas från och med dödsdagen eller begravningen allt efter den praxis som råder på respektive ort.

Jahrzeit (FIRANDET AV DÖDSDAGEN)

På dödsdagen enligt den judiska kalendern tänder man ett ljus till minne av den hädangångne och låter det brinna i 24 timmar. (*Jahrzeitdagen* räknas från och med solens nedgång föregående dag). Ljuset skall symbolisera själen, ty som det heter i Ordspråksboken 20:27: "Anden i människan är en Herrens lykta".

På *Jahrzeitdagen* skall sonen gå i synagogan och läsa *Kadish* vid varje gudstjänst. Kan han leda gudstjänsten bör han göra det och även gå fram till Toran. Om möjligt skall han läsa *Haftara* på sabbaten före *Jahrzeit*. Det är sed att utföra goda gärningar på *Jahrzeitdagen*. Många brukar anordna en *Kidush* med förfriskningar efter gudstjänsten till minne av den bortgångne. I många församlingar tillämpas bruket att fasta på föräldrarnas *Jahrzeitdagar*.

En del rabbiner anser att man skall hålla den första *Jahrzeitdagen* på begravningsdagen, om jordfästningen ägt rum tre dagar eller senare efter dödsdagen. I England har överrabbinen tagit avstånd från detta bruk, som här i Sverige tillämpas av många, men inte alla. På senare år har det i de flesta diaspora-församlingar blivit allt vanligare att fira *Jahrzeit* på den avlidnes dödsdag även det första året.

Under ett skottår infaller *Jahrzeit* i samma månad Adar, som då döden inträffat. Om dödsfallet skedde under månaden Adar ett vanligt år, hålles *Jahrzeit* på Adar I om det är skottår. En del läser också *Kadish* samma dag under Adar II.

I en del församlingar brukar kantorn läsa *El Male Rachamim* efter *Mincha-Tora-läsningen* på den sabbat som infaller före *Jahrzeitdagen*. På själva *Jahrzeitdagen* bör man besöka graven och läsa några psalmverser (förslagsvis några av psalmerna 1, 15, 23, 90, 91 eller 121). Oftast väljs verser ur psalm 119. Dessa står i alfabetisk ordning, så att man genom att välja verser som börjar med lämpliga bokstäver kan bilda den bortgångnes hebreiska namn. Besöket vid graven avslutas med bönen *El Male Rachamim*. Många ortodoxa rabbiner har framhållit att man hellre bör läsa denna bön på landets språk i stället för att låta någon annan läsa den på hebreiska mot ersättning (se sid 18).

Före *Jom Kipur* är det sed att tända ett ljus i varje hem. Det får brinna i 24 timmar till minne av alla hädangångna.

MATSEVA (GRAVSTENEN)

I en del församlingar brukar man vänta ett helt år med att sätta en sten på graven. Det finns dock inga generella föreskrifter i detta hänseende, utan man följer den sed som tillämpas på respektive ort. I Israel och i många andra länder brukar gravstenen sättas upp kort efter *Shloshim*. De senaste århundradena har det utbildats en speciell avtäckningsceremoni, men denna har ingen fast förankring i judendomen. Den kan, om man så önskar, helt enkelt ersättas med ett enskilt besök vid graven utan någon *Minjan* och förbedjare.

Numera är det inte så vanligt med poetiska inskriptioner på gravstenen. Den bör vara så enkel som möjligt, och därför nöjer man sig i de flesta fall med namn, födelse- och

dödsdatum, en symbol samt några hebreiska bokstäver. Den vanligaste symbolen är en sexuddig stjärna eller en sjuarmad ljusstake (*Menora*).

Gravstenen över en Kohen smyckas ofta med ett par händer i en välsignande gest (4 Mos 6:24-26). Om den avlidne var en levit avbildas ofta en kanna, eftersom leviterna tvådde prästernas händer vid tempeltjänsten.

Överst på stenen inristas två hebreiska bokstäver b"p som utgör en förkortning av orden *Po Nitman* (här vilar). Dessa bokstäver kan också betyda Po Nikbar (här är begravd). Därunder står oftast den avlidnes fullständiga hebreiska namn, dvs hans eget samt faderns namn och sedan det vanliga namnet med latinska bokstäver tillsammans med födelse-och dödsdatum. Längst ner på stenen ingraveras alltid fem hebreiska bokstäver v'c'm'b',. Dessa är en förkortning av orden

Tehi nishmato (fem. nishmata) tserura bitseror hachajim.

Må hans/hennes själ bli upptagen i det eviga livets förbund.

BESÖK PÅ BEGRAVNINGSPLATSEN

En judisk begravningsplats kallas för *Bet Hachajim* - de levandes boning - och *Bet Olam*, evighetens boning. Judendomen betraktar begravningsplatsen som helig mark, och det är därför förbjudet att äta, dricka eller röka där. Man bör inte heller profanera området genom att ta en genväg över det eller dylikt. Naturligtvis måste man ha sitt huvud betäckt som ett tecken på vördnad.

I motsats till vad som gäller inom andra samfund är en judisk begravningsplats permanent. Det innebär att gravarna ej kan utplånas efter ett visst antal år. Den begravde får enligt föreskrifterna vila i evig frid. (Inom statskyrkan upplåts en gravplats endast på 25 år).

När det gäller besök på begravningsplatsen under det första året tillämpas olika regler i olika länder och församlingar. En del sörjande väntar ett helt år med att gå till graven, och vanligtvis sker det i samband med avtäckningen av stenen. Andra går dit mycket ofta - en del redan då de lämnar hemmet på *Shiva-veckans* sista dag. I västvärlden väntar man ofta till efter *Shloshim* med att besöka graven.

Vid en begravning bör man ta tillfället i akt och dröja även vid andra gravar. Enligt traditionen besöker man dessutom begravningsplatsen den nionde i månaden Av, under månaden Elul, mellan *Rosh Hashana* och *Jom Kipur* och på *Jahrzeitdagen*, däremot inte på sabbaten eller *Jom Tov*, liksom vanligen inte heller på *Chol Hamoed* (Pesach och *Sukots* mellandagar).

Vid ett besök på begravningsplatsen läser man en eller ett par psalmer, varvid man - som beskrivits i avsnittet om *Jahrzeit* (sid 16) - kan välja några verser ur en akrostikonpsalm (t ex 34, 119, 154) och därmed bilda bokstäverna i den avlidnes hebreiska namn.

Därefter läser man bönen *El Male Rachamim*:

EL MALE RACHAMIM

*Gud, full av barmhärtighet, som tronar på höjden, skänk en fullkomlig vila under din barmhärtighets vingar i rymden hos de heliga och rena, som glänsa liksom firmamentet - åt .....
son/dotter till .....-vars själ har gått till sin värld.
Må den Barmhärtige för evigt upptaga honom/henne under sina vingars skydd och låta hans/hennes själ ingå i livets förbund; i paradiset må han/hon finna sin vila;
Herren må bliva hans/hennes andel och må han/hon vila på sitt läger i frid. Hårtill säger vi:
Amen.*

Stenar på gravan

Oscar Levantin har i en känd dikt skildrat den judiska seden att lägga stenar på gravan. Detta bruk, vars ursprung är höljt i dunkel, är vanligt i Sverige och i en del andra länder, medan det nästan är helt försvunnet i England och USA. Denna tradition sägs vara mycket gammal och härleda sig från biblisk tid, då begravningsplatserna ännu inte var inhägnade överallt, och de kringstridda gravarna endast markerades med en kulle. För att gravan skulle vara väl synlig och inte av misstag bli profanerad brukade de som passerade lägga en sten på kullen.

Numera ser man allt oftare tända ljus på gravarna, ett bruk som inte förekommit tidigare i Sverige. Förmodligen har denna sedvänja, som inte är förbjuden här, införts av judar från katolska länder.

MAZKIR

Under medeltiden uppstod seden att läsa en särskild bön, *Mazkir* eller *Jizkor* på *Jom Kipur* till minne av de martyrer, som mördades under korstågen.

Så småningom kom denna tradition också att omfatta avlidna anhöriga, vars minne skulle firas på sista dagen *Pesach*, *Shavuot* och *Sukot* förutom på *Jom Kipur*. Det är inte brukligt att läsa *Mazkir* förrän efter sorgeårets slut.

Märkligt nog har seden att läsa *Mazkir* till martyrernas minne försvunnit ur många synagogors liturgi.

Enligt många andliga auktoriteter finns det all anledning att även läsa *Mazkir* till minne av offren i andra världskriget och alla dem som gav sina liv för staten Israel. De bör ihågkommas samtidigt som man firar minnet av föräldrar, släkt och vänner.

För en hädangången fader:

Jizkor. Gud ihågkomme min faders och fostrares...själ, som inträtt i sin evighet, för vars skull jag utlovar en allmosa. Som lön måtte hans själ upptagas i livets förbund hos Abrahams,

Isaks, Jakobs, Saras, Rebeckas, Rakels och Leas själar jämte alla andra fromma mäns och kvinnors själar i Edens lustgård. Och sägen: Amen

För en hädangången moder:

Jizkor. Gud ihågkomme min moders och fostrarinnas...själ, som inträtt i sin evighet, för vars skull jag utlovar en allmosa. Som lön måtte hennes själ upptagas i livets förbund hos Abrahams, Isaks, Jacobs, Saras, Rebeckas, Rakels och Leas själar jämte alla andra fromma mäns och kvinnors själar i Edens lustgård. Och sägen: Amen

För hädangångna släktingar:

Jizkor. Gud ihågkomme mina far- och morföräldrars, mina farbröders och fastrars, morbröders och mostrars, bröders och systrars själar, vilka inträtt i sin evighet, för vars skull jag utlovar en allmosa. Som lön måtte deras själar upptagas i livets förbund hos Abrahams, Isaks, Jakobs, Saras, Rebeckas, Rakels och Leas själar jämte alla andra fromma mäns och kvinnors själar i Edens lustgård. Och sägen: Amen

För dem som dött martyrdöden:

Jizkor. Gud ihågkomme ...själ och alla mina släktingars själar, såväl på min faders som på min moders sida, vilka lät sig dödas, dräpas, nedhuggs, brännas eller dränkas till det gudomliga namnets helgd; för minnet av deras själar utlovar jag en allmosa. Som lön måtte deras själar upptagas i livets förbund hos Abrahams, Isaks, Jakobs, Saras, Rebeckas, Rakels och Leas själar jämte alla andra fromma mäns och kvinnors själar i Edens lustgård. Och sägen: Amen

EXHUMERING - FÖRFLYTTNING AV DEN DÖDE EFTER BEGRAVNING

Exhumering av den avlidnes stoft strider mot judisk tradition. Förflyttning av den döde upplevs som bristande vördnad för Guds skapelse, människan. Det finns dock några undantag, exempelvis om den avlidnes stoft överförs till en *Kever Jisrael*, en judisk grav eller till landet Israel - och då endast om den första begravningen skett under den förutsättningen. Detta bör man, helst skriftligt, underrätta begravningssällskapets representant och ordförande om i förväg.

CHEVRA KADISHA - DET JUDISKA BEGRAVNINGSSÄLLSKAPET

När det gäller judiskt begravningsbruk betonas ständigt på nytt den viktiga roll som spelas av *Chevra Kadisha*. I nära två tusen år har varje judisk man eller kvinna efter sin död fått en värdig judisk begravning och fått vila i en *Kever Jisrael* genom det judiska begravningssällskapets försorg.

I Sverige svävar tyvärr denna organisations fortsatta existens i fara. Det är inte bara pengar som fattas utan vad värre är: det råder stor brist på frivilliga bärare och andra medhjälpare.

Vi behöver alltså manliga och kvinnliga frivilliga medarbetare, som kan åta sig att utföra *Tahara* (tvagning) och svepning. Enligt judendomen får endast kvinnliga medlemmar i

Chevrän förbereda en judisk kvinna för den sista vilan. Manliga bärare behövs för att föra kistan ut ur kapellet och sänka den i graven.

Ett bra sätt att hedra den bortgångnes minne är att bli medlem i begravningsällskapet och tjänstgöra som bärare och på så sätt ge även andra judar möjlighet att erhålla samma enkla, värdiga begravning. Enligt judisk uppfattning räknas denna *Mitsva* som en av de mest osjälviska handlingar man kan utföra, eftersom mottagaren inte har möjlighet att göra någon gentjänst i stället.

Varje jude i vuxen ålder bör känna det som sin plikt att bli medlem i *Chevra Kadisha* genom att erlægga en blygsam årsavgift, och alla som har möjlighet därtill bör också - vid sidan av sitt dagliga arbete - göra en insats i begravningsällskapet. Annars kan inte denna beundransvärda organisation leva vidare i fortsättningen, trots att den fyllt sin heliga uppgift alltsedan talmudisk tid, dvs fr o m ca 250 år e v t ända fram till våra dagar.

SLUTORD

Judendomen är en livets religion. I 5 Mos. 30:19 riktar Moses dessa ord till Israels barn: "Jag tager i dag himmel och jord till vittnen mot eder, att jag har förelagt dig liv och död, välsignelse och förbannelse. Så må du då välja livet, för att du och dina efterkommande må leva". Detta är anledningen till att de judiska seder och bruk som förekommer vid begravningen inte endast har till syfte att hedra den avlidne utan också att trösta de efterlevande.

Men vad lär judendomen om livet efter döden? Den tror på en existens på andra sidan, "bakom förhänget" för att använda Talmuds ord. Men när det gäller att skildra hur "den sanna världen" ser ut, sker det i mycket försiktiga ordalag. Enligt de skriftlärderna kommer judendomens uppfattning om livet efter döden bäst till synes i psalm 139:6, där det heter: "En sådan kunskap är mig alltför underbar, den är mig för hög, jag kan inte begripa den". Därmed menar de att alla trosföreställningar måste tas för vad de är, nämligen visioner och förhoppningar om ett evigt liv.

Enligt judendomens lära skall det inom en inte alltför avlägsen framtid stunda en messiansk era i denna värld, då de döda uppstår och förenar sig med sina anförvanter. Judendomen lär oss också att människan äger en odödlig själ, som givits henne av Gud och som lever vidare efter kroppens död. Men detta är ingen dogmatisk tro. De som tvivlar på dessa föreställningar men lever i enlighet med judendomens lagar och föreskrifter kan vara väl så goda judar.

Fram till den tidpunkt då vi själva går över gränsen och får erfara vad Gud berett åt oss, kan vi judar dagligen läsa följande ord i vår Sidur: "Min Gud, själen som du givit mig är ren, du har skapat den, du har danat den, du har ingjutit den i mig, du bevarar den i mig, du skall en gång taga den ifrån mig och återge mig den i den tillkommande världen".

För den troende juden räcker Predikarens ord (kap 12:7): "Och stoftet vänder åter till jorden, varifrån det har kommit, och anden vänder åter till Gud, som har givit den".